ONA TILI O‘QITISHDA O‘QUVCHILARNING KREATIV KO‘NIKMALARINI MODELLASHTIRISH VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH

Qulmo‘minov O‘.S.
Termiz davlat pedagogika instituti, tadqiqotchi

T**ayanch so‘zlar:** modellashtirish, model, farazlar va nazariyalarning haqiqiyligi, tadqiqot vositasi, kreativ ko‘nikma.
Ключевые слова: моделирование, модель, обоснованность гипотез и теорий, инструмент исследования, творческий навык.
Key words: modeling, model, validity of hypotheses and theories, research tool, creative skill.

Резюме:
Mazkur maqolada dunyo ilm-fani rivojida modellashtirish tushunchasiga e’tibor qaratilib kelinayotganligi, o‘quvchilarning kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ilmiy izlanishlar samarasi, barcha sohalarda modellashtirilayotgan hodisalar haqida ma’lumot olishda, farazlar va nazariyalarni ishlab chiqishda modeldan keng foydalanilayotganligi, model foydali va yagona tadqiqot vositasi ekanligi xususida fikr mulohazalar bayon etilgan.
Резюме:
В данной статье уделяется внимание понятию моделирования в развитии мировой науки, результатам научных исследований по развитию творческих способностей школьников, также модель широко используется при разработке гипотез и теорий в получении информации о моделируемых явлениях во всех областях, комментирует тот факт, что модель является полезным и уникальным инструментом исследования.
Summary:
This article pays attention to the concept of modeling in the development of world science, the results of scientific research on the development of creative abilities of schoolchildren, the model is also widely used in the development of hypotheses and theories in obtaining information about modeled phenomena in all areas, comments on the fact that the model is useful and unique research tool.

Kirish. Zamonaviy ilm-fan rivojida modellashtirish tushunchasiga e’tibor qaratilib kelinmoqda. Xususan, ta’lim jarayonida modellashtirish tizimi keng qo‘llanilmoqda. Shu jihatdan mazkur tushunchani kengroq ma’noda izohlashni lozim topdik. Modellashtirish — zamonaviy talqinda ilmiy faoliyatnining keng tarqalgan shakllaridan biri bo‘lib, barcha fanlarda modellashtirilayotgan

hodisalar haqida ma’lumot olishda, farazlar va nazariyalarni ishlab chiqishda modeldan foydalaniladi.

Xususan, o‘quvchilarning kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ilmiy izlanishlarda o‘quv-tarbiya jarayoni natijaviyligiga alohida e’tibor qaratilib, takomillashtirilgan metodik tizimni ishlab chiqish zarurligiga urg’u berilmoqda. Ushbu tadqiqotlarda boshlang’ich sinf o‘quvchilari kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari asosida takomillashgan metodik tizimni yaratishga oid ilmiy jihatdan asoslangan takliflar, unga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, o‘quvchilarda kreativ fikrlash ko‘nikmalarini hosil qilish, muloqot va o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetentsiyalarini shakllantirishga ustuvor ahamiyat qaratilgan.

Zero, kreativ fikrlaydigan, iqtidorli yoshlarni ijodkorlik faoliyatiga jalb etish, ijtimoiy va shaxsiy faolligi kompetentsiyalarni shakllantirish va rivojlantirish texnologiyalarini, innovatsion yondashuvni tizimli tarzda tashkil etishning metodologik asoslari yuzasidan olib borilayotgan ilmiy izlanishlar o‘quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish samaradorligini oshirishning, shuningdek, interfaol ta’limni mediatexnologiyalar vositasida tashkil etishning didaktik ta’minotini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Rivojlangan davlatlarda ta’lim oluvchilarining intellektual rivojlanishiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, Blue School, Steve Jobs School, Special Music School (Amsterdam), Alt School (San Francisco), Talent Culture Academy (Canada), “Dzyuku” (Yaponiya) kabi maktablar o‘sib kelayotgan avlod tafakkuri, kreativligini rivojlantirishni yetakchi maqsad sifatida belgilab olishgan. Bu esa, jahonda zamonaviy fan yutuqlari, ilmiy kashfiyotlar ijodiy, erkin, tanqidiy, mustaqil tafakkur natijalariga ehtiyoj ortib borishini ko‘rsatadi. Ushbu masalaning eng muhim tomoni esa, dunyo maydoniga chiqish uchun tafakkur tezligini shakllantirish, tez va faol fikrlaydigan avlodni tarbiyalash muhimligini ko‘rsatadi.

Xalqaro miqyosdagi o‘qituvchi va mutaxassislardan iborat ishchi guruh tomonidan kreativ fikrlash ko‘nikmasi “yangi g‘oya va yechimlarni ishlab chiqish” deb izohlandi. Ta’lim, Tadqiqotlar va Innovatsiyalar Markazi (CERI) tomonidan olib borilayotgan dasturga ko‘ra, kreativ fikrlash ko‘nikmasi o‘z ichiga 6 ta qo‘chimcha ko‘nikmalarni qamrab oladi. Ular:

1. Tegishli tajriba va ma’lumotlarni idrok etish, ularga nisbatan o‘z munosabatini bildirish, kuzatish hamda tasvirlash.

2. Mulohazalarni o‘rganish, topishga harakat qilish va mulohaza yuritish.

3. Boshqa fanlarga oid tushunchalar orasidagi bog‘liqliklarni topish va uyg‘unlashtirish.

4. G‘ayrioodiy va fundamental mulohazalarni kengaytirish va ular yordamida fikrlash.

5. Yangicha fikrlash mahsulini oldindan ko‘ra bilish, ifodalash, yaratish va shunga o‘xshash mulohazaga (yechim yoki samaradorlikka) erishish.

6. Yechimning o‘ziga xosligi yoki uning ehtimoliy natijalarini baholay olish [3].

Bugun umumiy o’rta ta’lim maktablarida ham o‘quvchilarning kreativ fikrlash ko’nikmalarinini rivojlantirishning ahamiyati mehnat bozori talabiga ko‘ra ortib bormoqda. Maktablar o‘quvchilarni o‘z qobiliyatlarini kashf etishlariga, rivojlantirishlariga va aniqlashlariga shu bilan bir qatorda, kreativ qobiliyatlarini namoyon etishlarida muhim o‘rin tutadi. Maktablar o‘quvchilarni o‘zlari yashayotgan jamiyatning ajralmas qismi ekanligini va jamiyatning rivoji uchun o‘zlarining muhim hissalarini qo‘shishlari mumkinligi va buni his etishlarida katta ahamiyat kasb etadi). Kreativ fikrlash o‘quvchilarning ona tili darslarida egallagan bilimlar, ko’nikmalar, malakalar asosida tajribalar, hodisalar hamda vaziyatlarni yangicha va mazmunli tarzda talqin etishlarini qo‘llab-quvvatlash orqali ularning bilim olishlariga ko‘maklashadi.

Torrens fikriga ko‘ra [1], o‘quvchilarning ijodkorlikka oid testlar bo‘yicha qayd etgan ko‘rsatkichlari umumlashtirilishi mumkin va bir bilim sohasiga tegishli ko‘rsatgich boshqasiga o‘tkazilishi mumkin. Shunga qaramasdan, sohada olib borilgan ko‘pgina tadiqotlar mazkur farazga zid ko‘rinadi. Ularda aytilishicha, ijodkorlik ko‘nikmasining o‘zlashtirilishi uchun kerakli ko‘nikmalar va o‘ziga xosliklar bilim sohasiga tegishli, shuning uchun ular bilim sohasidan farqlanadi yoki ikkala yondashuv jihatlarini birlashririb kreativlik modellarini taqdim etadi.

Modellashtirish, ayniqsa mavhum obyektlarni, olis-olislarda joylashgan obyektlarni, juda kichik hajmli obyektlarni o‘rganishda ahamiyati kattadir. Modellashtirish inson faoliyatining turli-tuman sohalariga tobora kengroq va chuqurroq kirib bormoqda, tadqiqotning samarali vositalaridan foydalanishga imkon bermoqda.

Xususan, o‘qitish jarayonini modellashtirish asosida tashkil etish yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Shu bois biz ham ona tili darslarida kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayonini modellashtirish uslubidan keng foydalandik. Mazkur uslub ilmiy-tadqiqot jarayonini osonlashtiradi, ba’zi hollarda esa murakkab obyektlarini o‘rganishning yagona vositasiga aylanadi. Modellashtirish uslubidan zamonaviy fanlardan fizika, astronomiya, biologiya,

iqtisod kabilarda keng qo‘llanilgan. Izlanishlarimiz modellashtirish vositasida kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayonlarini tadqiq etishga undadi.

Ona tili o‘qitishda kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayonini modellashtirish mantiqiy shakllantirish yordamida amalga oshiriladi, ya’ni fikran mazmun-vazifaviy reja shakllantiriladi. U manbalardagi ma’lumotlarning reprezentativligini tekshirishda, dalillarning ishochliligini, farazlar va nazariyalarning haqiqiyligini tekshirish imkonini beradi. Masalan, kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayonini o‘rganish uchun uni modellashtiradigan bo‘lsak, bunda pedagogika, psixologiya, metodika hamda kreativ ko‘nikmalarning o‘ziga xosligi, omillari, rivojlantirish jarayonini ham e’tiborga olish talab etiladi. Bu esa o‘z navbatida fanlararo yondashuv uslubining qo‘llanilayotganligini ham anglatadi. Bu jarayonda bir holatni hisobga olish kerakki, boshqa bir fanning modelini to‘g‘ridan-to‘g‘ri jalb etish maqsadga muvofiq emas, uni fanining tuzilishi mohiyati nuqtai-nazaridan shakllantirish lozim bo‘ladi.

Ona tili o‘qitishda kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirishda o’ziga xoslik xususiyati muxihim sanaladi. O’ziga xoslik noodatiy g’oyalar o’ylab topish ko’nikmasidir. Masalan, 3-sinf ona tili darsligining 20-sahifasining 6-mavzusida “Ijodkorlik soati. Loyiha ishi” keltirilgan. Topshiriq sifatida o’quvchilarga quyidagicha vazifa berilgan: “Tasavvur qiling, siz tadbirkorsiz. Kuzgi meva va sabzavotlardan mahsulot ishlab chiqardingiz. O’z mahsulotingizni namoyish qiling. Reklama uchun sizga nimalar kerak bo’ladi? Fikringizni yozma bayon qiling” [3].

Darslikda keltirilgan topshiriqni bajarishda o’quvchilar o’zlarida avval moslashuvchanlik va ravonlik ko’nikmalarini shakllantirib, so’ng nooodatiy, original g’oyalarni kashf etish ko’nikmasini hosil qilishlari lozim.

Ravon fikrlash ko’nikmasi o’quvchilarda originallikni rivojlantirishda boshlang’ich va asos soluvchi qadam bo’lib xizmat qiladi. agarda o‘quvchi ko’p g’oyalarni o’rataga tashlasa, ulardan bir yoki ikkitasi albatta boshqa o‘quvchining g’oyasi ham bo’ladi.

Moslashuvchan fikrlash o’quvchilarga ularninng har bir g’oyalari bir-biridan farqlanishini ko’rish va anglash imkoni beradi. Ularning orasida hammasidan ajralib turuvchi g’oya bo’lsa, demak ana shunisi original (o’ziga xos) g’oya hisoblanadi.

O‘quvchilar original g’oya kontekstidan kelibi chiqishi lozimligini anglashlari lozim. G’oya bir dars jarayonida, birgina sharoitlar va bir vaqt oralig’ida taqdim etilishi lozim. O‘quvchilarda rovon fikrlash va moslashuvchanlik ko’nikmalarini shakllantirish jarayonida o’ziga xos tarzda (original) fikrlash

to’g’risida ham ma’lumot berib o’tish lozim. Masalan, o‘quvchilarni “Aqliy hujum” strategiyasi yordamida “O’z mahsulotingizni namoyish qiling. Reklama uchun sizga nimalar kerak bo’ladi?” degan savol asosida muammoning yechimi ro’yxatini tuzish (ravonlik), so’ng berilgan g’oyalarni bir necha kategoriyalarga bo’lib chiqish (moslashuvchanlik) va ulardan qay biri o’ziga xos (originallik) g’oya ekanligini aniqlash o‘quvchilarda shakllangan ko’nikmalarning bir paytning o’zida qo’llanilishini ko’rsatib beradi.

Moslashuvchan fikrlash ko’nikmasini shallantirishda o‘quvchilar qiziqishlari va madaniy qarashlaridan foydalanish ularda originallikni tarbiyalashda katta samara beradi. Shuningdek, topshiriqni bajarishda ravonlik va moslashuvchanlik bo’yicha mashq va ishbilarmon o’yinlaridan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo’ladi. Bunday yondashuv mavzuni oson va samarali o’zlashtirish imkoniyatini yanada oshiradi hamda topshiriq mazmunini chuqur anglash va natijalarni original tarzda kreativ ko’nikmalarini shakllantirishda o’z samarasini ko’rsatadi.

“Yaratuvchanlik” tushunchasi boshqa bir g’oyani rivojlantirish va uni kengaytirishga asoslanadi, ya’ni berilgan vazifalar anu shu g’oya asosida bajariladi. Bir g’oyani kengaytirish uchun o‘quvchilar mavzu, muammo yoki vazifa mazmunin chuqur anglab yetishlari va talab etilgan darajada bilimga ega bo’lishlari lozim.

Tahlil va natijalar. Modellashtirish usulining asosiy mazmunini kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayonini dastlabki o‘rganish asosida modelni tajriba yo‘li bilan yoki nazariy tahlil qilish, natijalari haqidagi ma’lumotlar bilan solishtirish, taqqoslash, umumlashtirish, mavjud modellarni o‘rganish, tuzatish (takomillashtirish) ga qaratdik. Biz taklif etmoqchi bo‘lgan model ona tili darslarida kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayonini ifodalovchi va o‘ziga xos xususiyatlarni qulay shaklda tasvirlovchi ilmiy-metodik tizim vazifasini bajaradi.

Zamonaviy ta’limda modellashtirishning uch tarkibiy qismi farqlanadi:

1. Sub’ekt (tadqiqotchi, izlanuvchi)
2. Tadqiqot ob’ekti
3. Idrok etuvchi sub'ekt va idrok qilinadigan ob'ekt o‘rtasidagi munosabatda vositachilik qiluvchi model.

Shu jihatdan qaralganda tadqiqotimiz ob’ekti sifatida idrok qilinayotgan ona tili darslarida kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayoni to‘g'ridan-to‘g'ri haqiqiy ob'ektni o‘rganish uchun almashtiradi. Tadqiqot modeli o‘rganilayotgan asl ob'ekt haqida yangi bilimlarni beradi. Boshqacha qilib aytganda, ob'ektning xususiyatlari va xatti-harakati yordamchi tizim - o‘rganilayotgan ob'ekt bilan

ma'lum mos keladigan model yordamida o‘rganiladi. Har qanday model ob'ektning o‘rnini bosa olmasada, biroq, biz tadqiq qilayotgan ob'ektning ma'lum xususiyatlari bilan qiziqqanimizda, model foydali va yagona tadqiqot vositasi ekanligi ma’lum bo‘ldi.

Xulosa. Bizningcha, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi har qanday vaziyat, har qanday jarayon va har qanday paytda eng samarali yo‘lni izlab topishi va uni amaliyotga joriy qilish orqali dars jarayonini samarali tashkil etishi, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ongiga tez, tushunarli, qulay, oson va samarali tarzda yetkazib berishi ham kreativlikning bir ko‘rinishi deyish mumkin. Bu ularga globallashuv sharoitida jadallik bilan o‘zgarib borayotgan, savodxonlik va raqamlash ilgari surilgan hamda “21-asr” ko‘nikmalariga ega moslashuvchan ishchilarni talab qiladigan dunyoga moslashishga yordam beradi. Kreativ fikrlashni o‘rgatish bugungi kun o‘quvchilari va yoshlariga dolzarb muammolarni yechish uchun yangi texnologiyalardan foydalangan holda hali yaratib ulgurilmagan sektorlarda yoki vazifalarda ishlash, shu bilan birga mashinalar bajara olmaydigan ishlarni osonlikcha amalga oshira olish hamda murakkab mahalliy va global muammolarning yechimini topish qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi.

Adabiyotlar:

1.Torrance, E. (1988), “The nature of creativity as manifest in its testing”, in Sternberg, R. (ed.), The Nature of Creativity: Contemporary Psychological Perspectives, Cambridge University Press, New York, NY, (accessed on 29 March 2018).

2. Ismailov A. [va boshq.]. Kreativ fikrlashni baholash. Qo‘llanma[Matn]:o‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun/ Toshkent: “Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazining matbaa bo‘limi”, 2021-yil. – 92 bet.

3. Boynazarova D. Ona tili. Umumiy o’rta ta’lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. II qism. Toshkent. “NovdaEdutaintment”, 2023. – 88 bet.